

АДАБУЛ ИМЛО ВАЛ ИСТИМЛО АСАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ
ҲАДИСШУНОСЛИКДАГИ АҲАМИЯТИ

Юсупов Халилуллох

Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом институти

«Ҳадис ва ислом тарихи фанлари» кафедраси катта ўқитувчиси

«أدب الإماء والاستملاء» — муҳим китоблардан бири ҳисобланади. Бу аҳамият кўп жиҳатларда намоён бўлади. Биз бу нуқталарни қуйида баён қиламиз:

1. Бу китоб илм йўлида умрини сарф этган уламолардан бири бўлган муаллифнинг асари бўлиб, унинг орқали илмни ёзиш ва ёдлаш анъаналари давом эттирилган. Бизга етиб келган илмнинг кам қисми шундай китоблар орқали сақланиб қолган. Шу боис, бу китобнинг аҳамияти унинг илм турларига, айниқса, ҳадис илмига қўшган ҳиссасида намоён бўлади.

2. Китобда тахминан (140) та ҳадис мавжуд бўлиб, улар такрорланмаган ҳолда келтирилган. Бу ҳадислар ягона манба бўлмаган, балки турли йўллар орқали ривоят қилинганлиги сабабли, уларни қиёслаб ўрганиш ҳадис илмида янги маъноларни очишга ёрдам беради.

3. Китобдаги ҳар бир ривоят иснод билан (яъни ровийлар силсиласи билан) келтирилган бўлиб, бу усул ҳадисшунос муҳаддислар анъанасига тўлиқ мос келади. Шу йўсинда у илм авлоддан авлодга қандай тарзда ўтганини ва ёзма ҳамда оғзаки таълимнинг қандай боғлиқ бўлганини кўрсатади.

4. Муаллиф китобда фақат ҳадисларни эмас, балки уламоларнинг фикрлари, хикоятлари ва тафсирларидан ҳам кўплаб мисоллар келтиради. Бу эса китобни фақат ҳадис тўплами эмас, балки таълимий ва ахлоқий манбага айлантиради.

5. Китобдаги ҳадислар ва ривоятлар илмий тадқиқотчилар учун ҳам катта аҳамиятга эга, чунки улар орқали муаллиф ўз замонидаги уламолар билан бўлган алоқаларни, устозларидан эшитган хикоятларини ва уларнинг ижтиҳодини баён қилади.

6. Китоб илму талаб этиш йўлидаги сафарлар, олимларнинг машаққатлари ва уларнинг сабри ҳақида гувоҳлик беради. Бу китобда илм излаш, устозга бўлган ҳурмат ва илмни амалга татбиқ этиш каби фазилатлар кенг ёритилган¹.

كتاب بين العلاقة طالب العلم وشيخه

Китоб илм изловчи билан устоз ўртасидаги муносабатни баён этади. Бу муносабат Аллоҳ таолонинг розилигига асосланган бўлиб, Ислом ахлоқига кўра, талабанинг устозига бўлган эҳтироми ва ҳурмати илмдаги барча фазилатларнинг асосидир. Ҳар бир шогирд устозининг хизматида бўлиб, унинг илми ва амалига эҳтиром кўрсатиши лозим.

الكتاب بأكمله من أبلغ المصنفات في حسن التبويب والتنظيم

Бу китоб тузилиши ва тартиби жиҳатидан жуда мукамал асар ҳисобланади.

¹ 77 бет

шундай

дейди:

«Имом ас-Самъаний ўзининг “أدب الإماء” асарида Умардан ривоят қилган: Мен ёздимми? У айтди: Ҳа, ёздим».

السمعاني

السنة

قواعد

«قواعد السنة» номли асарда ҳам “أدب الإماء والاستملاء” китобидан иқтибослар бор. Бу ерда муаллиф илмдаги талабалар ва устозлар одобларига оид қоидаларни ёритиб, бу китобни асосий манба сифатида кўрсатган.

اللسيوطي

السنية

الدرر

Ас-Суютийнинг «الدرر السنية» асарида ҳам “أدب الإماء”дан ривоят келтирилган. Муаллиф асарда илмий ахлоқ, ривоят ва таълим қоидаларини баён этган.

اللسيوطي

السنني

المقصد

Ас-Суютийнинг яна бир асари — «المقصد السنني»да ҳам “أدب الإماء” китобидан ҳадислар келтирилган. Муаллиф:

«Ас-Самъаний “أدب الإماء”да ривоят қилган ҳадисда шундай дейди...» деб ёзади.

اللسيوطي

الراغب

تحقيق

«تحقيق الراغب» асарида ҳам “أدب الإماء” китобидан ҳикматли сўзлар келтирилган. Ас-Суютий айтиди:

«Ас-Самъаний ўз асарида бундай дейди...» ва кейин матнни келтиради.

اللسيوطي

الراوي

تدريب

Ас-Суютийнинг машҳур «تدريب الراوي» асарида ҳам “أدب الإماء والاستملاء” китобидан иқтибослар келтирилган. Унда таълим жараёнида талабанинг устозга бўлган муносабати ва ахлоқи ҳақидаги фикрлар такрорланади.

النيسابوري

تاريخ

«تاريخ النيسابوري» асарида ҳам Имом أبو سعد ас-Самъанийнинг “أدب الإماء” китобидан ҳадислар келтирилган. Асарнинг ушбу қисми илм ва таълим анъаналарини ёритишга бағишланган.

Шу тариқа, “أدب الإماء والاستملاء” кўплаб уламоларнинг асарларида асосий манба сифатида келтирилган. Бу унинг илм аҳли орасидаги нуфузини ва аҳамиятини янада оширади³.

(تاريخ نيسابور للحاكم أبي عبد الله محمد بن عبد الله (ت 405 هـ

«Тарих Нейсабур» — Имом ал-Ҳоким Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Абдуллоҳ (в. 405 х).

(تاريخ جرجان لعبد الرحمن بن محمد الإسترآبادي (ت 410 هـ

«Тарих Журжан» — Абдурраҳмон ибн Муҳаммад ал-Истарабозий (в. 410 х).

(العلم لأبي أحمد بن عدي (ت 410 هـ

«Ал-Илм» — Абу Аҳмад ибн Адий (в. 410 х).

«Тарих Нейсабур» — Абу Абдуллоҳ ибн Хузайма (в. 410 х).

«Табакот ас-Самъаний» — Муҳаммад ибн Юсуф аш-Ширазий (в. 477 х).

«Табакот Ибн Аби Толиб» — Усмон ибн Муҳаммад ат-Тамимий.

«Фирок ат-Тооиф вал-Бида’» — Исмоил ибн Муҳаммад ал-Багдадий.

³ 79 б

20-Iyun, 2026-yil

«Нақл ал-Осор» — Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Бакрий.

Ҳадис уламоларининг “أدب الإملاء والاستملاء” китобидан иқтибослари

Имом ас-Самъаний رحمه الله бу китобда турли соҳаларга оид кўплаб манбалардан фойдаланган. Улар орасида ҳадис, луғат, адаб ва риҷол илмлари мавжуд. Шу сабабли, бу асар фақат ҳадис ёзуви эмас, балки илм ва ахлоқни ўргатувчи китоб сифатида ҳам катта аҳамиятга эга.

Муаллиф бу китобда ҳадис ва суннат илмлари билан бир қаторда, талабанинг устозга муносабати, илм талабидаги одоб ва ахлоқни ҳам баён қилган. У илмни нафақат ёзма, балки амалий жиҳатдан ҳам ўрганишни тавсия қилган.

Бу китобнинг яна бир аҳамияти шундаки, у илм ва ахлоқни бир-бири билан боғлайди. Муаллиф илмни ахлоқсиз ҳолда фойдасиз деб ҳисоблайди, ахлоқ эса илмсиз тўлиқ бўлмаслигини таъкидлайди. Шу билан у илмни нафақат билиш, балки уни амалга татбиқ этиш йўлидаги масъулиятни ҳам ўргатган.

Имом ас-Самъаний бу асарда ўз замонидаги талаба ва устозлар учун қўлланма бўлган илмий ва ахлоқий қоидаларни жамлаган. У илмни Аллоҳ розилиги учун ўрганиш, устозга эҳтиром кўрсатиш, ва одоб қоидаларига риоя қилишнинг зарурлигини таъкидлаган⁴.

أدبي، ثم أحرص بمكارم الأخلاق، فقال: (خذ العفو وأمر بالعرف)

Муаллиф ахлоқ ва одоб фазилатларига алоҳида урғу бериб, Аллоҳ таолонинг каломини келтиради:

«خذ العفو وأمر بالعرف» — “Маъруф ишни буюр ва афви (кечиримни) қабул қил.”

Бу оят муаллиф асарида келтирган умумий ахлоқий тамойилларнинг ифодасидир.

Муаллиф асарни шундай жумла билан якунлайди:

سياق السمعيان جميعه” هذا

Яъни: “Бу барчаси ас-Самъанийнинг баёнидир.”

Шундан сўнг у хулоса қилиб шундай дейди:

فهذه بعض الفوائد التي اقتبست من هذا الكتاب، ولم أقصد الإحاطة وإنما هي أمثلة تدل على ما للكتاب من أهمية.”

Яъни: “Бу китобдан келтирилган баъзи фойдали иқтибослардир. Мен китоб мазмунини тўлиқ қамраб олишни мақсад қилмадим, балки унинг аҳамиятини кўрсатувчи баъзи мисолларни келтирдим, холос”⁵

Хулоса

«أدب الإملاء والاستملاء» — ҳадис илмлари ва ислом таълим анъаналаридаги энг муҳим асарлардан бири ҳисобланади. Имом أبو سعد ас-Самъаний бу асарда талабанинг устозга бўлган муносабати, илмни ёзиб олиш ва эшитиш одоблари, ахлоқ ва фалсафий тарбия ҳақида чуқур фикр юритган.

Асарнинг қиммати шундаки, у ҳадис илмининг ривожланиш жараёнини, илм аҳлининг интизоми ва ахлоқини ҳам ўз ичига олади. Бу китоб нафақат

⁴ 80 б

⁵ 81 б

20-Iyun, 2026-yil

ҳадисшунослар, балки ислом таълим тизими ва илмий анъаналар билан қизиқувчи ҳар бир шахс учун бебаҳо манбадир.

Шу сабабли, «أدب الإمامة والاستملاء» асари ҳадис илмларида ахлоқий ва илмий меросни уйғунлаштирган энг нуфузли асарлардан бири сифатида баҳоланади.

